

Əhməd Sami Elaydi
Eyn-Şəms Universiteti

MƏHƏMMƏDHÜSEYN ŞƏHRİYARIN TÜRKCƏ DİVANINDA MİLLİ YADDAŞ PROBLEMİ

Açar sözlər: *Cənubi Azərbaycan, poeziya, bölünmüş vətən, ayrılıq, türk divanı*

Keywords: *South Azerbaijan, poetry, divided homeland, parting, Turkish divan*

Ключевые слова: *Южный Азербайджан, поэзия, разделенная родина, разлука, турецкий диван*

Məhəmmədhüseyn Şəhriyar XX yüzil Azərbaycan poeziyasının qüdrətli yaradıcılarından biridir. Onun adı və əsərləri ikiyə parçalanmış Azərbaycanı birlik və bütövlük rəmzi kimi mənalanır. Tarixi səbəblərdən Şəhriyar əsərlərini fars və türk-Azərbaycan dillərində yazmışdır. O, bütövlükdə İran ədəbiyyatının qüdrətli yaradıcılarından biri olsa da, Azərbaycan şairi kimi tanınmaqdadır. Filologiya elmləri doktoru, professor Elman Quliyevin yazdığı kimi, “Şəhriyar yaradıcılığı fars və Azərbaycan dillərində formalaşmışdır. Lakin onun yaradıcılığında farsdilli nümunələr əksəriyyət təşkil etsə də, Şəhriyar bütün hallarda milli Azərbaycan şairi təsirindədir. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, onun yaradıcılığında Azərbaycan mənəviyyatına, Azərbaycan ruhuna xidmət, millilik, Azərbaycançılıq və türkçülük ideyaları üstünlük təşkil edir [6, s.5].

Şairin yaradıcılığı ideya-məzmun, sosial-siyasi ideyaların qabarıq şəkildə ifadə olunması ilə şərtlənir. Xüsusilə, vətən problemi ilə bağlı yazılmış bədii nümunələrdə bunu aşkar şəkildə duymaq mümkündür.

Böyük təfəkkür sahibi olan M.Şəhriyar “...zaman-zaman xalqının başına gətirilən oyunları həm ürək ağrısı ilə, həm də bu oyunların mahiyyətini və mexanizmini açacaq bir tərzdə qələmə almışdır” [7, s.19]. O, əsrlər boyu doğma xalqının qarşılaşdığı fəlakətlərin, yaşadığı faciələrin bədii mənzərəsini canlandırmaq üçün poetik yaradıcılığın, bədii sözün bütün imkan və vasitələrindən istifadə etmişdir. Onun istər fars, istərsə də türk dilində yazdığı əsərlərinin mahiyyətində zülmə, müstəmləkəçiliyə, haqsızlığa, ədalətsizliyə qarşı üsyan və etiraz motivləri aşkar şəkildə duyulur.

Ustad Şəhriyarın çoxşaxəli “yaradıcılığından bəllidir ki, müəllif şeirin keçdiyi tarixi inkişaf mərhələlərini obyektiv şəkildə duyaraq öyrənmiş və bu sənətin geniş imkanlarından yeri gəldikcə poetik dildə bəhs etmişdir” [4, s.20]. Bu isə təbii olaraq şairin şeirlərinin sadəliyini, dərinliyini, düşündürücülüyünü təmin etmişdir.

Onu da xatırlatmağa ehtiyac duyulur ki, “Şəhriyar yaradıcılığı çoxcəhətli inkişaf prosesi keçmiş, onda həm milli, həm beynəlmiləl ideyalar müxtəlif mövzu-

larda inikas etdirilmişdir” [1, s.20]. Buna görə də böyük şairin yaradıcılığı milli olduğu qədər də bəşəri mahiyyət daşımaqdadır.

M.Şəhriyarın yaradıcılığı haqqında M.Ə.Rəsulzadə, P.Xəlilov, Ə.Y.Akpınar, C.Heyət, İ.Həmidov, Y.Gədikli, S.Nəbioğlu, H.Ənvəroğlu, İ.Həbibbəyli, M.Məhəmmədi, E.Quliyev, A.Əliqızı, E.Fuad, P.Məmmədli və başqa tədqiqatçılar araşdırma aparmış, onun əsərlərini müxtəlif yönərdən səciyyələndirmişlər. Şairin yaradıcılığı barədə tədqiqat aparan müəlliflərin əksəriyyəti doğru olaraq onun əsərlərinin təməlinə milli yaddaşın dayandığını vurğulamışlar.

Ana dili problemi

M.Şəhriyarın yaradıcılığında milli yaddaş probleminə bəhs edərək ilk növbədə ana dili məsələsindən başlamaq lazımdır. Çünki şairin yaradıcılığında ana dili yalnız ünsiyyət funksiyası daşımır, geniş mənada yad güclərin əli ilə bölünmüş xalqın bütövlük amalına söykənir.

Müəllifin “Türkün dili” adlı şeirində ana dili ilə bağlı poetik fikirlər yığcam şəkildə ifadə olunmuşdur. Türk dilinin yasaq olduğu İran adlanan ölkədə yaşayıb yaratması, hakim ideologiyanın təsiri ilə farsca yazmağa məcbur olması onu sənətkar kimi daxilən sarsıtmış, mənəvi dünyasını zədələmişdir. Özgə dildə yazmağın gətirdiyi əzabı o müxtəlif formalarda əks etdirmişdir. “Türkün dili” adlı şeirində şair düşüncələrini daha konkret şəkildə ifadə etməyə çalışmış, ana dilinin bütün dillərdən üstün olduğu qənaətini vurğulamışdır.

*Türkün dilinək sevgili, istəkli dil olmaz,
Ayrı dilə qatsan bu əsil dil əsil olmaz.
Öz ləfzini farsa, ərəbə qatmasa şair,
Şeirən oxuyanlar, eşidənlər kəsil olmaz* [9, s.99].

“Şəhriyar şeirində Azərbaycan dilinə əsasən iki aspektdən münasibət vardır. Əgər birinci halda bu dilin gözəlliklərindən, onun bir növ başqa dillərlə müqayisəsindən söhbət açılırsa, ikinci halda şairin doğma dilinin yüksəldilməsi, onun üzərində cilalamalar aparması və s. barədə öz işlərindən fəxrlə danışdığı nümunələrə rast gəlirik” [6, s.88].

Şəhriyarın ana dili ilə bağlı düşüncələrinin formalaşmasında bütün digər əsərlərindən daha çox "Heydərbabaya salam" poeması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki burda şair yalnız ana dili ilə bağlı fikir və qənaətləri əks etdirmir, həmçinin ana dilində canlı poetik örnək yaradır.

*Göz yaşına baxan olsa, qan axmaz,
İnsan olan, xəncər belinə taxmaz,
Amma heyif, kor tutduğun buraxmaz,
Behiştimiz cəhənnəm olmaqdadır,
Zilhiccəmiş məhərrəm olmaqdadır* [9, s.39].

M.Şəhriyarın "Heydərbabaya salam" mənzuməsinin oxucu auditoriyası az zaman kəsiyində o qədər genişlənmişdi ki, türkcəni unudanlar mənzuməni yaxşı qavramaq üçün yenidən ana dilini öyrənməyə kütləvi həvəs göstərmişlər. Mübaligəsiz demək olar ki, o zamankı İran ədəbi və siyasi mühitində heç bir əsər "Heydərbabaya salam" qədər səs salmamış, rejimi və onun məmurlarını narahat etməmişdir [8, s.40].

*Heydərbaba, Nənəqızın gözləri,
Rəxşəndənin şirin-şirin sözləri,
Türki dedim, oxusunlar özləri,
Bilsinlər ki, adam gedər, ad qalar,
Yaxşı-pisdən ağızda bir dad qalar* [9, s.42-43].

M.Şəhriyarın "Seçilmiş əsərləri" toplusuna "Kələmin vüsəti" adlı əhatəli ön söz yazmış akademik Bəkir Nəbiyev "Heydərbabaya salam" əsəri ilə bağlı mülahizələrini aşağıdakı kimi ümumiləşdirərək qeyd edir ki, müəllifin bu "poeması şairin göz açıb gördüyü doğma ellər, Cənubi Azərbaycan haqqında, milli həyatımız, məişətimiz, psixologiyamız haqqında vüsətli və şairanə ensiklopediyadır. Onillər boyu doğma yerlərdən, əziz adamlarından ayrı düşmüş Şəhriyar Heydərbaba mühiti barəsində ürəyinin başında gəzdirdiyi, düşünüb daşındığı mətləbləri bu əsərində yüksək dərəcədə təbii və zərif boyalarla tərənnüm etmişdir" [9, s.20].

Şübhəsiz ki, M.Şəhriyarın ana dili ilə bağlı poetik düşüncələri bəhs olunan məqamlarla məhdudlaşmır, burada ən ümumi mülahizələrlə kifayətlənməmişik. Çünki şairin yaradıcılığının mahiyyətinin bütövlükdə ana dili məsələsindən qaynaqlandığı unudulmamalıdır.

Folklor və etnoqrafik yaddaş

Şairin yaradıcılığında folklor və etnoqrafiya milli yaddaş probleminin mühüm tərəflərindən birini təşkil edir. Təsadüfi deyildir ki, tədqiqatçıların əksəriyyəti M.Şəhriyarın türkcə divanını folklor və etnoqrafiya poetik ensiklopediyası kimi dəyərləndirirlər.

*Bayram yeli çardaxları yıxanda,
Novruz gülü, qar çiçəyi çıxanda,
Ağ buludlar köynəklərin sıxanda,
Bizdən də bir yad eləyən sağ olsun,
Dərdlərimiz qoy dikəlsin, dağ olsun* [9, s.37].

Bəzi tədqiqatlarda qeyd olunduğu kimi, "Şəhriyar "Heydərbabaya salam" mənzuməsində Azərbaycan türklərinin düşüncə tərzində, bədii yaddaşında, mifoloji təfəkküründə, folklorunda yaşadaraq bu günümüzə erməğan etdiyi adət-ənənələri, mərasim və ayinləri, təntənəli bayram günlərini yüksək poetik dildə vəsf etmişdir" [3, s.110].

M.Şəhriyarın Azərbaycanın qəhrəman övladlarından olan, Rusiya çarizminə qarşı mübarizə aparən Qaçaq Nəbiyə həsr etdiyi eyni adlı şeiri şairin folklor qaynaqlarından bəhrələnməsinin ciddi örnəklərindən biridir. Şeirdə verilən “Dur, qəfəs qapısını bir açaq, Nəbi; Bu sınıq qanadla bir uçaq, Nəbi!” misraları şairin azadlıq ideyalarını əks etdirir:

*Vətəndən doymuşam, məni qınama,
Dur gedək, bu xəlqi artıq sınağa,
Dur görüm! Bu ağac bənzir anam
Telindən qoy qırım bir saçaq,
Nəbi, Ay qoçaq Nəbi!
Haralı olmalı? Bilə bilmədik,
Ləkəsin bu qanın silə bilmədik,
Bir də biz bu yana gələ bilmədik,
Arazın suyundan bir içək, Nəbi,
Qeyrətün qurbanı, ay qoçaq Nəbi [9, s.91]*

Ədibin yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmalarda bəhs olunduğu kimi, “Qaçaq Nəbi” şeiri də Şəhriyarın xalq dastan yaradıcılığı örnəklərindən yüksək səviyyədə bəhrələnmək qabiliyyətinin parlaq göstəricilərindən biridir. Şair burada Nəbinin çar rejimindən qaçaq düşməsi ilə özünün şah rejimi tərəfindən vətəndən sürgün olunmasını çox yüksək poetik tərzdə əlaqələndirməyə, dünyanın və insanların vəfasızlığını bu kontekstdə təqdim etməyə nail olmuşdur [5, s.7].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, M.Şəhriyarın türkcə divanının şöhrət qazanmasının ən mühüm səbəblərindən biri burada Azərbaycan türklərinin folklor və etnoqrafik yaddaşının məharətlə poeziyanın dilinə çevrilməsidir.

Bölmüş Vətən və milli-mənəvi bütövlük

Müəllifin yalnız türkcə divanının deyil, bütün yaradıcılığının aparıcı istiqamətlərindən biri olan bölmüş Vətən və milli-mənəvi bütövlük mövzusu onun poeziyasına ciddi sosial-siyasi məzmun gətirmişdir. Xüsusilə ana dilində yazılmış əsərlərində bu ovqat aşkar şəkildə duyulmaqdadır.

“Vahid vətən problemi şairin poeziyasında daha böyük mənə və ideya kəsb edir. Vətəninin faktiki ictimai-siyasi və coğrafi vəziyyəti onda böyük narahatlıq yaradır. Nəticədə Azərbaycanın ikiyə parçalanması Şəhriyar yaradıcılığında ayrılıq, həsrət, kədər motivini nəinki yaradır, həm də bu motiv aparıcı xətt təşkil edir. Ən əvvəl Şəhriyarın Azərbaycanın ikiyə parçalanmasına münasibəti müxtəlif tərzdə özünü göstərir” [6, s.96]. Onu da qeyd edək ki, şairin Azərbaycanın parçalanmasına olan münasibəti şeirlərində müxtəlif şəkildə bədii mənzərəsini tapmışdır.

“Bununla belə "Heydərbabaya salam"ın əhəmiyyəti təkcə adət-ənənələri, mərasimləri, təbiət hadisələrini zəngin boyalarla canlandırmasından ibarət deyil. Poemada eyni zamanda xalqın tarixi taleyi, Azərbaycanın başına gələn böyük faciələr, sarsıdıcı ictimai hadisələr də şairin diqqətindən yayınmamışdır” [9, s.21]. Bütün bunlar poemada yüksək bədii sənətkarlıqla təcəssümünü tapmışdır:

*Heydərbaba, göylər bütün dumandı,
Günlərimiz bir-birindən yamandı.
Bir-birizdən ayrılmayın, amandı!
Yaxşılığı əlimizdən alıblar,
Yaxşı bizi yaman günə salıblar [9, s.47].*

M.Şəhriyarın anadilli poeziyasında “Səhəndim” adlı şeiri ideya-estetik baxımından diqqəti çəkir. Səhənd dağına müraciətlə yazılmış şeirdə ikiyə bolunmuş Azərbaycanın ağrı və əzabları orijinal poetik üslubda bədii təcəssümünü tapmışdır. Şairin apardığı müqayisələr ayrılıq nisgilini əks etdirməklə yanaşı, həmçinin birlik, bütövlük simvolu kimi mənalanır.

*Şah dağım, çal papağım, el dayağım,
şanlı Səhəndim!
Başı tufanlı Səhəndim!
Başda Heydərbaba tək qarla,
qırovla qarışıbsan,
Sən ipək telli buludlarla üfüqdə sarışıbsan,
Savaşırkən barışıbsan [9, s.47].*

“Səhəndim” şeirinin sonrakı misralarında müəllif bədii obyekt kimi seçdiyi bu dağla bağlı bədii düşüncələrini eyni ahəngdə davam etdirərək yazır:

*Göydən ilham alalı sirri səmavata deyərsən,
Hələ ağ kürkü bürün, yazda yaşıldan da geyərsən,
Qoradan halva yeyərsən.
Döşlərində sonalar sinəsi tək şux məmələrdə
Nə şirin çeşmələrin var.
O yaşıl telləri yel hörmədə
Aynalı səhərdə [9, s.47].*

“Vətən sevgisi də Şəhriyarda hüdudsuz, nəhayətsiz bir duyğu idi. Vətənin füsunkar təbiətində o, daim ilahi bir gözəllik arayırdı. Səhənd və Heydərbabanın doğurduğu vəcd Şəhriyarın içindən gələn panteist dünyaduyumundan xəbər verir. “Səhəndim” şeirində Şəhriyar vətənin Səhənd dağına məftunluqla vəsf etməklə yanaşı, onun “adaşını da unutmur”, onu “Şah dağı, şanlı Səhənd” adlandırır” [2, s.86]. Göründüyü ki, professor Himalay Ənvəroğlunun mülahizələrində şairin yaradıcılığının bəhs olunan aspekti sərrast şəkildə elmi şərhini tapmışdır.

Onu da xatırlatmağa ehtiyac vardır ki, öz xalqına bağlı bir sənətkar kimi “Şəhriyarın yaradıcılığındakı millilik nəinki Güney Azərbaycanda, bütün İran məkanında azərbaycançılığın və türkçülüynün dirçəlişində önəmli rol oynamışdır” [8, s.44].

Əlbəttə, bütün bu məqamlar M.Şəhriyarının öz xalqına, vətəninə bağlılığını səciyyələndirir, onun yazılarının təməlində millilik və yurdsevərlik amalının dayandığını aşkarlayır.

Təhlillərdən aydın görüldüyü kimi, Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın yaradıcılığında milli yaddaş problemi əsasən üç istiqamətdə təzahür edir: Ana dili problemi; folklor və etnoqrafik yaddaş; bölünmüş Vətən və milli-mənəvi bütövlük. Lakin şairin yaradıcılığında milli-etnik yaddaş problemini ehtiva edən bu istiqamətlər ayrı-ayrılıqda deyil, vəhdət şəklində təcəssümünü tapdığından ümumi ahəng yaradır.

Ədəbi şəxsiyyət kimi M.Şəhriyar üçün dil, vətən və millət amili ön sıralarda gələn anlayışlardandır. Ona görə də şairin zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığını bu amillərsiz dərk etmək mümkün deyildir.

Yaradıcılığının ilk dövrlərində təhsil aldığı və dərinə bələd olduğu fars dilində əsərlər yazan şair İran ədəbiyyatının qüdrətli yaradıcılarından biri kimi tanınsa da, ona doğma Azərbaycan türkcəsində yazdığı əsərlər şöhrət gətirmişdir. Anasının xahişi ilə Azərbaycan türkcəsinə dönmə şair, doğma dildə elə möhtəşəm sənət abidəsi ucaltmışdır ki, zaman keçdikcə onun böyüklüyü daha çox diqqəti cəlb edəcəkdir.

M.Şəhriyar bir ömür Azərbaycanın quzeyində yaşayan millətinin görüşünə can atmış, rejim onun bu istəyinin gerçəkləşməsinə mane olmuşdur. Şair ömrünün sonlarına qədər bütöv Azərbaycan həsrəti ilə yaşamışdır.

M.Şəhriyarın poetik yaradıcılığının zirvəsini “Heydərbabaya salam” poeması təşkil edir. Bu əsər ona dünya şöhrəti gətirmiş, bir çox dillərə tərcümə olunmuşdur. Həmçinin şairin türkcə divanına daxil olan poetik örnəklər onun poeziyasının ən kamil örnəkləri kimi dəyərləndirilməkdədir.

Ədəbiyyat

1. Əlizadə Nüşabə. Azərbaycan şəhriyarşünaslıq məktəbi, “Azərbaycan şərqşünaslığı” dərgisi, 2011, № 2 (6), s. 19-25.
2. Ənvəroğlu Himalay. Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri, Bakı: 2004, “Elm” nəşriyyatı, 773 s.
3. Fuad Esmira. Söz sərrafi Şəhriyar, Bakı: “Avrasiya press” nəşriyyatı, 2010, 304 s.
4. Həmidov İmamverdi. Azərbaycan-ərəb ədəbi əlaqələrindən səhifələr, Bakı: 2002, “Elm” nəşriyyatı, 210 s.
5. Kərimli Teymur. Ustad Məhəmmədhüseyn Şəhriyar haqqında söz, “Elmi əsərlər” jurnalı, 2015, № 1, s. 3-9.
6. Quliyev Elman. Şəhriyar poeziyası və milli təkamül, Bakı: 2004, “Elm” nəşriyyatı, 279 s.
7. Məhəmmədi Məsiəğa. Şəhriyar və zəmanəmiz, Bakı: ADMİU nəşriyyatı, 2015, 80 s.
8. Rəhimli Əkrəm. Milli oyanışda Şəhriyar poeziyasının rolu, “Azərbaycan şərqşünaslığı” jurnalı, 2011, № 2 (6), s. 39-45.
9. Şəhriyar Məhəmmədhüseyn. Seçilmiş əsərləri, Bakı: “Avrasiya press” nəşriyyatı, 2005, 480 s.

Summary

The Issue of National Memory of Muhammedhuseyn Shahriyar's Divan in Turkish

In the article, the issue of national memory of the great Azerbaijani poet Mahammadhuseyn Shahriyar's divan in Turkish is the subject of analysis. Particular attention is paid to the issue of the native language in the work of the poet, and his poetic works on this subject are studied in the light of the mentioned problem. The issue of national memory in the author's work is also evaluated at the level of folklore and ethnography.

The study analyzes the issue of Azerbaijan, divided into two parts, as well as, parting, longing, parting, which are the main themes of the work of M. Shahriyar, including his Turkish divan.

The article refers to a number of important studies related to the work of the author, and uses them if necessary.

Резюме

Проблема национальной памяти в диване Мухаммедхусейна Шахрияра на турецком языке

В данной статье предметом анализа является проблема национальной памяти в диване великого азербайджанского поэта Махаммадхусейна Шахрияра на турецком языке. Особое внимание уделяется проблеме родного языка в творчестве поэта. Проблема национальной памяти в творчестве автора также оценивается на основе стихов о фольклоре и этнографии.

В исследовании анализируются проблемы разделенного на две части Азербайджана, в том числе расставания, тоски которые являются основными темами творчества М. Шахрияра, а также в многотомном диване на турецком языке.

Статья ссылается на ряд важных исследований, связанных с творчеством автора.